

16. Шапир М.И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках / М.И. Шапир // Вопросы языкознания, 2005. – № 1. – С.43-62.
17. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер – СПб.: Европейский дом, 2004.– 242 с.
18. Эко У. Имя розы / У. Эко – М.: Кн. палата, 1989. – 496 с.– с.435.
19. Avenir I. Uyemov. The ternary description language as a formalism for the parametric general systems theory: Parts 1-3 // International Journal of General Systems.– 1999, vol. 28 (4-5); 2002.– Vol. 31(2); 2003.– Vol. 32(6).

УДК 130.2

К. І. Алексєєва

СИТУАЦІЙНІ УМОВИ НАРАТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Актуалізація ситуаційних умов наративної ідентичності є необхідним елементом конституювання особистісного досвіду. Цей досвід людина здобуває у горизонті свого повсякденного життєсвіту.

Ключові слова: ситуація, повсякденність, життєсвіт, подія, наративна ідентичність.

Актуализация ситуационных условий повествовательной идентичности есть необходимым элементом конституирования личностного опыта. Этот опыт человек приобретает в горизонте своего повседневного жизненного мира.

Ключевые слова: ситуация, повседневность, жизненный мир, событие, повествовательная идентичность.

Actualization of situational conditions of narrative identity is the necessary element of arising of our personality human-being. People acquire their experience in the horizon of their everyday life world.

Key words: situation, everyday life, life world, event, narrative identity.

© К. І. Алексєєва, 2012

Сучасний філософсько-антропологічний дискурс відмовляється від об'єктивістської та суто діяльнісної (активної) настанови у тлумаченні поняття світу. Світ не існує, а постає перед людиною під впливом мови, соціальних конвенцій та культурних схем. У такий спосіб відбувається наше залучення у звичний та обжитий життєсвіт, у горизонті якого ми віднаходимо і здобуємо свою ідентичність. Людина протягом свого свідомого життя діє у певних ситуаціях, структурними елементами яких є місцезнаходження, минулий седиментований запас знання, внутрішня часова свідомість та співіснування з Іншими. Сам факт породження ситуації відбувається у момент співвіднесення безпосередньо задіяного фрагмента життєсвіту з конкретним суб'єктом через надання цьому фрагменту особливої вагомості для суб'єкта.

Наша дійсність конструюється із життєвих ситуацій на підставі особистісного досвіду. Цей процес визначається як осмислення життєвої ситуації і сприйняття її на особистісному рівні. Він завжди внутрішній, і об'єктивується через певні культурно задані наративи. При цьому слід наголосити, що поняття ситуації актуалізує саме екзистенційна філософія, яка абсолютизує власний вибір і проект людини у подоланні або прийнятті ситуації. Отже, лише людина здатна виокремити ситуацію із потоку зовнішніх обставин і вмістити її у певну структуру свого життєсвіту. Такою структурою може виступати наратив або інша інтерпретаційна схема.

На сьогодні поняття ситуації вже давно набуло універсального неproblemатичного вжитку. У будь-якому регіоні нашого буття ми потрапляємо у ситуації і визначаємося у них. Вони є неунікним модусом, тлом або горизонтом нашого повсякдення. Осмислення такої ситуаційної динаміки актуалізувало необхідність ситуаційного аналізу, який має лягти в підґрунтя будь-якої гуманітарної розвідки. Методологічні принципи наратології посприяли виявленню контекстуальної взаємозумовленості поняття ситуації та її наративного вираження у дослідженнях Г. Арендт, М. Бахтіна, Г. Блюменберга, Г. Гарфінкела, Ж. Женета, Ю. Лотмана, П. Рикера, Р. Рорті, А. Шюца. На вітчизняних теренах суміжною проблематикою позначені теоретичні праці А. Богачова, Л. Газнюк, І. Голубович, В. Єрмоленка, А. Лоя, М. Мінакова, В. Приходька, В. Роменця, Н. Чепелевої, Н. Яковенко та ін. Критичні англомовні джерела зорієнтовані на нагальні суспільно-історичні розвідки ситуацій у контексті макрорівня (Б. Бабіч, Дж. Замміто, К. Кортні, М. Лінч, А. Фелд.).

Змістовою характеристикою ситуації є її подієвість. Яскраві, важливі, переломні, знакові, випадкові, буденні події – вони визначають життя людини. Саме подія є маркером ситуації та її центром. Вона перетворює зовнішні часово-просторові ресурси на релевантну для людини ситуацію. При цьому подія стає осмисленою тоді, коли її можна вмістити у біографічну оповідь. Лише подія спонукає людину осмислювати та інтерпретувати те, що з нею відбувається і що має стосунок персонально до неї. Але ХХ ст. під впливом ідей психологічної герменевтики та наратології привнесло новизну у розуміння поняття події. Подію має зафіксувати, описати і засвідчити спостерігач, який є учасником цієї події або її свідком. Тобто подія тільки тоді може відбутися як подія, коли вона описана як подія. Тільки опис із необхідністю конститує подію. Подія – це не просто епізод нашого життя, а випадок, переведений у форму, яка дає змогу розповісти про нього іншим. Це означає, що випадок, про який нікому не розказано (хоча б самому собі), подією не є.

Саме вищезгаданий контекст зумовлює мету статті: показати, що будь-яка подія та її вплив на нас формується в ситуаційних умовах нашої власної оповіді та інтерпретації.

Конкретніші завдання можна сформулювати таким чином:

– критично проаналізувати позицію Г. Арендт щодо неможливості в умовах людської ситуації зафіксувати автора власної життєвої історії;

– показати, що це можливо через експлікацію концепта наративної ідентичності П. Рикера внаслідок варіювання ситуаційного контексту.

Процес становлення особистісної ідентичності відбувається у момент взаємопроникнення сенсу та досвіду. Переживання світу як конкретних ситуацій є актами інтерпретації, за допомогою яких люди наповнюють сенсами свій досвід і роблять його зрозумілим для себе та інших. Досвід виражається сукупністю сенсів, які седиментуються і продукуються нашою свідомістю. Смысл «згортає» подію і слугує людині фундаментом для орієнтації у повсякденному життєсвіті. Сенси утворюють своєрідний текст, який накладається на ситуації і впорядковує їх у біографії особистостей. Суть цієї нарративної концепції полягає в тому, що світ постає для людини лише у вигляді історій та оповідей про нього.

Цю тезу підтверджує визначення свідомості у Михайла Бахтіна як коментаря, що кожна доросла людина додає до кожного свого вчинку. Цей коментар на рівні рутинних (повсякденних) ситуацій називається спонтанним нарративом. Якщо ж людина стикається із проблематичними ситуаціями, які потребують додаткового тлумачення, спричиненого наявним інтересом, нарратив стає рефлексивним. Він передбачає вихід за межі буденної ситуації і породження ситуації антиномічної, для подолання якої можна застосувати не один сценарій. Її можна або стоїчно прийняти, або чинити їй опір, або зробити із неї позірну ситуацію. Проте саме нарратив перетворює невпорядковані і хаотичні життєві події на елементи особистісного досвіду. Основним механізмом нарративу є інтригоутворення. Воно перетворює низку різноманітних ситуацій у цілісну життєву історію подій та дій. Як вважає Поль Рікер, інтрига (по суті, це сюжет) є посередником між подією та історією про неї. Це означає, що все, що не причетне до розвитку нашої історії життя, не є подією у нашому житті. Із цього випливає, що проговорення та осмислення попередніх життєвих ситуацій – найважливіша умова людського досвіду. І тільки у такий спосіб ситуації та зовнішні події трансформуються у внутрішній досвід самості, найважливішою складовою якого є нарративна ідентичність.

Про унікальність людської ситуації заявила ще Ганна Арендт у своєму власному філософсько-антропологічному проєкті. У праці «Становище людини», зокрема у тій частині, що стосується поняття дії, вона наголошує на сутнісній відмінності людини від решти живих істот: «Цю унікальну відмінність виявляють мовлення і дія. (...) це спосіб появи людей один перед одним не як простих фізичних об'єктів, а як людей»[1, с.135]. Ця поява полягає в ініціативності як вияві активності, від якої жодна адекватна людина не може утриматися. Вона не властива жодній іншій діяльності *vita activa*⁸. *Адже люди спокійно можуть жити без праці, насолоджуватися світом речей, і при цьому їхнє життя лишатиметься людським із філософсько-антропологічного погляду: воно буде позбавлене необхідності, як у випадку праці, і не скеровуватиметься корисливістю, подібно до роботи. Але життя без мовлення та дії, – а це фундаментальна передумова людської самоідентичності, – буквально мертво для людського життєсвіту, оскільки перестає бути людським життям і відбуватися серед людей. Через слово та діло ми входимо в людський світ, отримуємо друге народження, в якому підтверджується факт нашої фізичної появи. Так людина опиняється у специфічній людській ситуації, внаслідок чого світ перетворюється на життєсвіт. Структурним елементом нашого життєсвіту є Інші, до*

8 Під терміном *vita activa* Г. Арендт пропонує розуміти три найголовніші види діяльності людини: працю (labor), роботу (work), дію (action). Кожна з них відповідає одній з головних умов, в яких людині дано жити на Землі.

*товариства яких ми приєднуємося в процесі нашої соціалізації, але вони лише стимулюють, але ніколи не зумовлюють наше входження у світ. Імпульс заточення до буття-у-світі походить від нашої власної ініціативності. Ми відповідаємо започаткуванням чогось нового на фактичність нашої ситуації, і першими відповідями-реакціями є мовлення і дія. Діяти – означає починати, вести, урухомлювати (що є первісним значенням латинського слова *agere*). Люди виявляють ініціативу, тому що вони *initium* завдяки народженню, і цим спонукаються до дії. Людський початок є не те саме, що й початок світу (*principium*); це початок не чогось, а когось, хто сам започатковує себе (*a beginner himself*), виходячи за межі власної ситуації через практичну самість. Як стверджує Г. Арендт, принцип початку, як і принцип свободи, з'являється у світі разом із людиною, але аж ніяк не раніше. У цьому пасажі мислителька висловлює позицію, подібну до класиків філософської антропології (А. Гелен, Г. Плеснер) та екзистенціалізму (К. Ясперс, Ж.-П. Сартр), які розглядали людський досвід у категоріях ситуаційного контексту і власного вибору без провіденційних скеровувальних сил. Жива ідентичність особи виявляється у потоці справ і мовлення, що відіграють важливу роль у мережі людських стосунків, де ми існуємо як живі істоти, що передусім діють і промовляють.*

«Дія і мовлення відбуваються між людьми, і оскільки вони скеровані до них і набувають спроможности виявляти посередника, навіть коли їхній зміст повністю «об'єктивний», то вони стикаються зі світом речей, в якому люди рухаються, який фізично лежить між ними і поза яким виникають їхні особливі об'єктивні приземлені інтереси»[1, с. 140], – таким чином Г. Арендт тематизує поняття інтересу в структурі життєвих ситуацій. Вже з етимології самого слова *inter-est* очевидно, що воно виявляє те, що лежить між людьми і може поєднувати їх. Саме дія і мовлення найбільш дотичні до цього «між» (*in-between*), що змінюється із кожною новою групою людей, які щоразу перебувають у різних ситуаціях.

Поняття ситуації та інтересу тісно переплітаються між собою. Особливу увагу на цей взаємозв'язок звернув Альфред Шюц у своєму аналізі повсякденності: рівень освоєння ситуації залежить від практичного інтересу, який задовольняється одночасно з подоланням ситуації [2]. В обох мислителів спостерігаємо досить подібні конотації інтересу, а саме: приземленість, матеріальність, інтенційність. Але у «Структурах життєсвіту» Шюц не згадує про філософську спадщину Арендт, якою він міг послуговуватися. Окрім вищезгаданих конотацій, суб'єктивне, нематеріальне «між» у Арендт повністю перебиває фізичне і приземлене тлумачення інтересу, яке згодом буде експліковане у Шюца. Саме слова і справи розповідають про приземлену дійсність суб'єкта-посередника, що діє та промовляє у своєму ситуаційному контексті. Цей контекст є неунікальним, у якому люди виявляють себе як відмінні та унікальні постаті, навіть коли вони зосереджені на задоволенні приземленого матеріального інтересу. Відмежуватися від цього контексту неможливо; це означало б перетворити людей у щось таке, чим вони не є.

Сфера людського співжиття складається із сітки ситуацій, яка є всюди, де люди живуть разом. «На відміну від монолітної раціональності, Арендт наголошує на розмаїтті обставин і подій, які вплетені у текстуру реальності [3, р. 13]». Виявлення «сітки» через мовлення і встановлення нового початку через проєктовану дію завжди відбувається у сітці, яка вже є. Разом вони започатковують новий і щоразу доповнювальний процес унікальної оповіді історії життя кожної людини, яка приходить у світ. Г. Арендт досить влучно називає людину, яка вперше опинилася перед відкритістю світу, «новоприбульцем». Із кожним новим перебуванням у життєсвіті цей новоприбулець впливає на життєві історії тих, з ким він стикається через мережу наявних ситуацій. Дія і мовлення продукують історії так природно, як виробництво продукує матеріальні речі. Ці історії карбуються в індивідуальній біографії, оповідаються та переповідаються, записуються в документах та пам'ятках. Ці історії в живій дійсності за своєю природою є формою матеріалізації життєвих ситуацій. Вони нам розповідають про свої предмети – події, які маркують та сенсоутворюють ситуації. Герой оповіді перебуває у центрі кожної історії, він є обов'язковим і невід'ємним елементом життєвого нарративу. Важко не погодитися вже з усталеним твердженням Арендт і всієї традиції практичної філософії про те, що кожен розпочинає своє входження в інтерсуб'єктивний світ за допомогою дії та мовлення. Однак Ганна Арендт заперечує креативний потенціал особи щодо створення та авторства життєвої історії: «... ніхто не є автором чи продюсером історії власного життя» [1, с. 141]. Іншими словами, історії, результати дії та мовлення, виявляють посередника, але цей посередник не є одноосібним автором. Хтось історію розпочинає, стаючи її суб'єктом: агентом чи пацієнтом дії, але аж ніяк не автором.

Таке послідовне неприйняття нарративної ідентичності героя – автора власної життєвої історії пояснюється тим, що Арендт розглядає кожну індивідуальну історію життя як умову загальної історії, величезної оповіді без початку і кінця. Людське життя та історія є результатом дії з багатьма виконавцями та промовцями, але без жодного матеріального автора. У будь-якій

серії подій, які формують унікальність оповіді, лише посередник урухомлює весь цей процес. Тому Арндт критикує всю новочасну концепцію історіографії та історіософії, яка розглядає історію як цілість, а людство як абстракцію, яка ніколи не зможе стати активним посередником. Ганна Арндт наголошує на тому, що саме людство є активним посередником, якому властива унікальна і креативна мережа стосунків. Цього посередника часто ще називають героєм, або суб'єктом оповіді, але ми ніколи не зможемо вказати на нього як на автора всіх можливих наслідків.

Такі міркування наштовхують нас на згадку про певні невидимі сили, які скеровують людину в усіх її починаннях. Ще Платон запровадив метафору виконавця поза сценою, який смикає акторів за мотузку і відповідає за розповідь. Ця метафора символізувала те, що реальні розповіді не мають автора, на відміну від оповідей, які ми самі вигадуємо [4]. Пізніше вона знайде свій вияв у концепті Провидіння стоїків, «невидимої руки» А. Сміта, Природи натурфілософів, «світового духа» Г. В. Ф. Гегеля, класових інтересів К. Маркса тощо. Хоча історія належить людям, але не вони її «роблять». Очевидно, що невидимий виконавець поза сценою – ілюзія, яка не відповідає реальному досвідові. Через нього оповідь, як результат дії по впорядкуванню життєвих ситуацій, де автором виступає вища сила, яка гойдає мотузкою і керує грою, тлумачать неправильно. Але не слід забувати, що, за авторитетним свідченням Ж. Женета, «нарратив як оповідь існує завдяки зв'язку з історією, яка в ній викладається» [5, с.66]. Нарратив – це самодостатня оповідь, але, водночас і всеохопна: нарративом є загальна історія, а також кожна окрема біографія чи автобіографія. Вигаданою історією є не лише літературний твір, але й так звана «реальна історія людства» або розповідь про наш вчорашній день. Тому не коректно говорити про відмінність між реальною та вигаданою історією. Історія за своєю сутністю не може бути «об'єктивною», «реальною» і «справжньою», адже її завжди творить та оповідає суб'єкт у своєму ситуаційно-контекстному горизонті. Цей суб'єкт є тим «кимсь», хто оповідає, оприявлює, виробляє історію. Він – це автор, посередник і герой⁹. Через оповідь нематеріальне виявлення його унікальних ситуацій може стати матеріальним *ex post factum* через оповідування. Ким є або був хтось, включно з роботою, яку він виконав і має залишити після себе, ми можемо дізнатися лише з оповіді, героєм якої є він сам, тобто з його автобіографії. Одним словом, щоб краще та ближче знати когось, ми маємо виявити його нарративну ідентичність, а отже, знати його історію.

Питання нарративної ідентичності у своїй однойменній праці поставив Поль Рікер. Для розкриття цієї проблематики автор спочатку звертається до оповідувальної ідентичності, яка проявляється у процесі інтригоутворення, поступово переходячи до ідентичності персонажів розказуваної історії і нарешті до ідентичності самості, яка вимальовується в акті читання [6]. Хоча ці процеси взаємопов'язані, але із філософсько-антропологічної точки зору нас має цікавити саме акт конституювання власної самості, до якого Рікер переходить в останній частині розгортання концепту нарративної ідентичності.

Ідея узгодженості розказуваної історії з інтригою та персонажем вперше була сформульована ще в Аристотеля: протягом процесуального оповідування історії, одночасно з інтригоутворенням персонаж зберігає свою ідентичність, яка узгоджується із ідентичністю розказуваної історії. Це співвідношення залишається непорушним і в сучасному літературознавчому дискурсі, де для презентації персонажа у розвитку про нього необхідно якомога більше розповідати. Усе це створює конфігурацію композиції оповіді, яка синтезує події і регулює інтригоутворення. Рікер обирає поняття конфігурації, а не структури, щоб указати на динамічний характер зав'язування інтриги та на можливість аналізу персонажа (фігури роману) як самості. Для оповідувальної конфігурації як у романі, так і в драматургії властива неузгоджена узгодженість подій. Цей синтез різнорідного відбувається за допомогою лінгвістичного опосередкування, яке є результатом інтригоутворення і проявляється у наступних моментах: опосередкування між розмаїттям подій і часовою єдністю оповіді; опосередкування між різними феноменами, які створюють оповідь, – мотивами, інтенціями, випадковістю – і цілісністю оповіді; опосередкування між чистою послідовністю і єдністю часової форми, хронологія якої може бути порушена або взагалі знівельована залежно від ситуації оповідування. Ця діалектика пояснює і долає конфлікт між окремими епізодами оповіді, матеріалом для яких виступають різні життєві ситуації, які завдяки композиційній конфігурації отримують нарративне вираження і подальший розвиток.

Іншими словами, цілісну історію життєвої біографії можна представити у вигляді ланцюга

9 Варто зауважити, що герой розповіді не виявляє жодної потреби в героїчних рисах; слово «герой» первісно, тобто в Гомера, було назвою кожної вільної людини, яка брала участь у Троянській війні і про яку можна було скласти розповідь. Ніде воно більше не з'являється в пізнішому значенні «напівбога», що, можливо, виникло з обожнювання епічних героїв античності.

перетворень – від початкової (народження) до фінальної (смерть) ситуації. У такому разі нарративна ідентичність суб'єкта-героя може бути лише суб'єктивним стилем оформлення подій у комбінації з об'єктивними перетвореннями, «згідно правила повноти, цілісності і єдності зав'язування інтриги»[6]. Ілюстративним прикладом цього пасажу може стати вираз В. Шаппа про те, що всяка історія відповідає людині. Аристотель натомість у своїй «Поетиці» наголошував на кореспондентському підкоренні основи дії самій дії. Але вже в «експериментальному» романі і в романах «потоків свідомості» саме персонажі стають центральним моментом оповіді. Відповідно відношення між інтригоутворенням і її подальшим розвитком дещо зміщується: на противагу Аристотелевій моделі, інтригоутворення слугує розвиткові персонажа.

Таким чином, ми спостерігаємо кризу ідентичності персонажа. Сучасний театр і роман стали справжніми лабораторіями моделювання уявних ситуацій, від яких залежить нарративна ідентичність персонажів. Рікер для прикладу бере роман Роберта Музиля «Людина без властивостей», де можливість настільки перевищує реальність, що Людина без властивостей у світі, повному властивостей, але нелюдському, втрачає свою ідентичність. Однак Рікер зазначає, що одночасно з процесом знеособлення оповіді сам роман втрачає оповідувальні функції. Втрата ідентичності персонажа перебуває у прямій залежності від втрати конфігурації оповіді, що зумовлює кризу завершеності оповіді. Але при аналізі цього літературного явища не слід забувати, що навіть тоді, коли ми змушені констатувати повну втрату ідентичності героя, то і тоді проблематика персонажа як такого лишається актуальною. Адже не-суб'єкт не є ніщо.

Ця заувага не втрачає свого сенсу, коли ми перенесемо дії літературного персонажа у сферу практичної самості людського життєсвіту. Всякий так званий не-суб'єкт є лише проекцією суб'єкта, навіть якщо вона здійснюється негативним чином. «Дехто ставить питання: «Хто я?» Йому відповідають: «Ніщо або майже ніщо». І мова тут іде саме про загострену до межі відповідь на питання «Хто?»[6].

Саме у цьому питанні ми підходимо до проблематики взаємозв'язку логіки оповідання і людської самості. Загальноприйнятим є твердження, що у мистецтві оповідання головну роль у пізнанні особистості відіграє оповідь від третьої особи. Героєм виступає той, про кого говорять. Хоча такі жанри, як сповідь та автобіографія, не підпадають під цей критерій, але не слід забувати, що опертя на фізичні і психічні предикати суб'єкта зможе прояснити мотиви поведінки кожної окремої людини у певних ситуаціях. Адже не слід забувати, що йдеться про категорію тіла, яке зумовлює хід подій і викликає зміни світу ближнього довкілля людини. Це стосується фізичних подій і станів персонажів незалежно від того, чи ми маємо справу із само-описом або оповіддю від третьої особи.

Цей акт подвійного прочитування самості прекрасно ілюструється на прикладі театральних та літературних персонажів за допомогою спостереження і самоаналізу. Лише завдяки грі нашої уяви, через яку уможлиблюється вже згадуване подвійне прочитування, відбувається збагачення нашого набору фізичних предикатів: сюди належать знання про приховані пориви заздрощів, таємні бажання, підступні наміри тощо. Розмаїття психічних станів стає доступним для нашого розуміння через процес аналізу внутрішнього світу героїв оповідачем. Але сам персонаж водночас може бути оповідачем власної історії життя. Він має мати здатність описати себе у третій особі від імені презентованого персонажа. Так здійснюється процес само-опису за аналогією з рефлексивною діяльністю, яка виявляється у словесних актах. Завдяки такій проекції «само-зображення» особистісної ідентичності стає можливим, щоб герої, описані від третьої особи, проголошували репліки, виголошені від першої особи. Ще з курсу початкової школи нам відомо, що для вказівки на цей акт ми використовуємо лапки. Саме на прикладі мистецтва оповідання можна побачити аналогічне використання лапок для виділення мовлення від третьої особи. Відповідна процедура здійснюється по-різному залежно від жанрової специфіки оповіді. У так званій «автентичній» оповіді оповідач презентує сам усе, що відбувається із персонажами, натомість у драмі персонажі самі «створюють драму» [6] на очах у глядачів. Сучасна нарративістика вийшла на якісно новий рівень шляхом синтетичного поєднання оповіді від третьої особи з репліками від першої особи, які втратили лапки. Ця техніка оповідання забезпечує своєрідний ефект «сплаву» здійснення оповіді від третьої особи і від першої, яка спрямована на виконання рефлексивної функції. Саме нарративне вираження життєвих ситуацій є адекватним полем такого «сплаву».

Для впровадження нового вектора у сферу аналізу ідентичності самості слід наголосити на вигаданому характері персонажів літературної оповіді. Виходячи зі специфіки акту інтригоутворення, його подальше розгортання базується на мімесисі (наслідуванні) реальних дій. Але ведучи мову про міметичні акти, Рікер стверджує два важливих моменти. По-перше, фабула дії оповіді розгортається у сфері вигаданого; по-друге, і це має важливий сенс у світлі означуваної філософсько-антропологічної проблематики, усяка оповідь творчо наслідує

реальні дії людей через інтерпретацію і ре фігурацію [7] ситуаційного контексту життєві особи персонажа. Нас має цікавити процес оволодіння реальним суб'єктом-читачем своєю наративною ідентичністю, яка пов'язує вигадані дії з реальною основою дій персонажів.

Завдяки оповідуванню через рефігурацію відбувається самопізнання, яке виходить за межі самої оповіді. Адже самість завжди пізнає себе опосередковано, через знаковий зміст культури за допомогою релігійних, етичних, наукових дискурсів, які за своєю природою є екзистенційними [8]. Від цього символічного опосередковування відгалужується наративне опосередковування, яке оприявлює важливу роль інтерпретації самості у процесі самопізнання. Провідною ниткою у цій інтерпретації виступає ідентифікація читача з уявним персонажем в уявній ситуації. Вигадані властивості персонажа стають основою інтерпретаційної самості. Вона, у свою чергу перетворюється у таке ж вигадане «я», яке ідентифікує себе у якості тієї чи іншої особи. Цьому процесові Рікер дав назву «оволодіння», яке полягає у сприйнятті оповіді читачем через інтеріоризацію різноманітних властивостей героїв.

Але на шляху до самоідентифікації ми опинилися перед парадоксальною ситуацією ідентифікації з іншим за посередництвом історичної і вигаданої оповіді. Саме в цьому амбівалентному явищі проявляється наш досвідний характер мислення стосовно епосу, драми або роману. Ідентифікувати себе з персонажем – означає поставити себе самого перед різноманітними ситуаціями, створеними за допомогою гри нашої уяви під впливом змін нашої самості. Рікер для підтвердження неоднозначного статусу цієї гри наводить слова Рембо: Я є інший.

Однак на заваді наївній вірі у таку конструкцію стає сучасний філософський напрям герменевтики підозри, представники якого (К. Маркс, З. Фрейд, Ж.-П. Сартр, П. Рікер, Ж. Лакан) намагалися прояснити непорозуміння та ілюзії, з якими стикається людина у різних структурах своєї смислової реальності. Вищезазначений тип ідентифікації стає або результатом самообману, або наслідком втечі від власного «я». У сфері літератури це підтверджують приклади Дон Кіхота і Мадам Боварі. Одну із версій філософської недовіри до описуваного феномена пропонує Сартр із приводу трансценденції его: «Его ані в формальному, ані в матеріальному відношенні не є всередині свідомості: воно – ззовні, воно – в світі, це – певна світова подія, як і Его іншого» [9, с. 86]. Але герменевтика підозри, якби вона послугоувалася лише негативними пропозиціями, втратила б усякий конструктивний сенс. Проте вона приймає як належне гіпотезу зображення «я» через «іншого» як адекватний засіб для саморозкриття самості. Самоконституювання, за великим рахунком, полягає у креативності і відновленні того, ким ми є. Саме у цьому полягає рефігурація у герменевтиці відкриття і перетворення сенсу власного віднайдення. У сучасній культурі герменевтика підозри відкриває глибинний сенс синтетичної єдності відкриття і перетворення, пов'язаних із аналізом наративної ідентичності особи.

Перебуваючи у життєвому горизонті уявних ситуацій, ми із необхідністю підпадаємо під наративну рефігурацію самості. Як наслідок, завдяки силі нашої уяви ми опиняємося перед небезпекою впливів конкурентоздатних типів ідентифікації. Більше того, ми просто не можемо уникнути загрози підпадання під «неправильну» ідентичність. Саме у цьому випадку ми із необхідністю проходимо досвід проб і помилок у пошуках власної ідентичності. Але тією мірою, якою самість ідентифікує себе з людиною із «заплутаною» ідентичністю, вона тим самим спростовує гіпотезу про власну безсуб'єктність і нікчемність. Тому Рікер вказує на парадоксальність твердження «Я є ніщо»: «ніщо» дійсно нічого б не означало, якби воно не приписувалось «я» [6].

Отже, особистісна ідентичність конститується самооповідуванням. Воно є результатом упорядкування та організації життєвих подій відповідно до контексту нашої життєвої історії. При цьому слід підкреслити, що ідентичність носить суто практичний характер. Встановити ідентичність – значить відповісти на запитання, хто автор. На нього по-різному відповідають Г. Арендт і П. Рікер. З погляду Арендт впливає, що у межах соціально-ситуаційних умов «невловимі ідентичності... вислизують від будь-яких генералізацій» [10, с. 10]. П. Рікер, на відміну від Г. Арендт, не бачить проблеми в авторській ідентифікації, приписуючи її кожному реальному суб'єкту, який живе і діє. Тому ідентичність може бути лише наративною ідентичністю, яка здобувається у наративному вираженні життєвих ситуацій.

Бібліографічні посилання:

1. Арендт Г. Становище людини / Ганна Арендт; [пер. з англ. М. Зубрицька]. - Львів: Літопис, 1999. – 254 с.
2. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Альфред Шютц; [пер. с англ. А. Я. Алхасова]. – М.: Институт фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.

3. **Babich B.** Jaspers, Heidegger, and Arendt On Politics, Science, and Communication [Електронний ресурс] / Babette Babich // Existenz – 2003. – Vol.4(№1). – Режим доступу до журн.: <http://www.bu.edu/paideia/existenz/volumes/Vol.4-1Babich.html>
4. **Набоков В.** Лекции по зарубежной литературе / Владимир Набоков; [пер. с англ. С. Антонов, И. Берштейн, Г. Дашевский и др.]. – СПб.: «Азбука-классика», 2010. – 512 с.
5. **Женетт Ж.** Повествовательный дискурс / Жерар Женетт // Женетт Ж. Фигуры: в 2 т.: т. 2. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. С. 60-280.
6. **Рикер П.** Повествовательная идентичность [Електронний ресурс] / Поль Рикер. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik/pov_ident.php
7. **Рикер П.** Время и рассказ: в 2 т.: т. 2: Конфигурация в вымышленном рассказе / Поль Рикер; [пер. с фр. Т. В. Славко] – СПб., М.: Университетская книга, 2000. – 224 с.
8. **Courtney C.** Reading Ciphers With Jaspers and Ricoeur [Електронний ресурс] / Charles Courtney // Existenz – 2006. – Vol.1(№1-2). – Режим доступу до журн.: <http://www.bu.edu/paideia/existenz/volumes/Vol.1Courtney.html>
9. **Сартр Ж.-П.** Трансцендентность Эго. набросок феноменологического описания / Жан-Поль Сартр // Логос. – М.: Гносис, 2003. - №2 (37). – С. 86-121.
10. **Грицанов, А. А.** Арентт / А. А. Грицанов // Новейший философский словарь. Постмодернизм. – Мн.: Современный литератор, 2007. – С. 10-12.

УДК 32.116.

Я. Р. Чайковський

**ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ.
З ПИТАНЬ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Вивчення стану дослідження проблеми відчуження людини у філософських, політологічних, психологічних, соціологічних дослідження з древності до сьогоднішніх днів. Зроблено висновок, що не зважаючи на широкі і різноаспектні дослідження проблеми відчуження людини, до сьогодні не сформована автономна теорія відчуження людини.

Ключові слова: Відчуження людини, суб'єктивне відчуження, об'єктивне відчуження

Изучение степени исследования проблемы отчуждения человека в философских, политических, психологических, социологических исследованиях с древности до наших дней. Сделаны выводы о том, что, несмотря на широкие и разноаспектные исследования проблемы отчуждения человека, до настоящего времени не сформулирована автономная теория отчуждения человека.

Ключевые слова: Отчуждение человека, объективное отчуждение, субъективное отчуждение

The article is devoted to the problem of man`s alienation of in philosophical, political, psychological, sociological researches from antiquity to our days. In the article a conclusion is done that, in spite of wide and researches of problem of man`s alienation , to the present tense the autonomous theory of alienation man`s is not formulated .

Keywords: Man`s Alienation, objective alienation, subjective alienation

© Я. Р. Чайковський, 2012

Актуальність проблеми. Дослідження відносин людина – людина, людина – суспільство, людина – держава, людина – політичні інститути, що складають основу політичного, – одна з найважливіших проблем у сучасній політології. Незважаючи на використання різноманітних методологічних підходів для аналізу цієї проблеми у сфері політичного, дослідники незмінно звертались до необхідності аналізу проблеми відчуження людини. Проблема відчуження людини залишається однією з центральних проблем у політичній думці ХХІ століття. Важливим і актуальним кроком на шляху її вирішення є вивчення та підсумування висновків багато вікових досліджень, проведених філософами, політологами, економістами, соціологами, теологами. Ґрунтовний аналіз проблеми дасть можливість сформулювати узагальнене і глибоке розуміння людини в політичному, дати відповіді на питання, що ставить перед нами сучасна політична практика, виявити місце проблеми відчуження людини в політиці й політології сучасності.

Вихідні передумови. До питання відчуження людини як явища звертались у Древній Греції, Середньовіччі, у Новий Час, проте як спеціальним предметом дослідження проблема відчуження людини стала лише в працях представників радянської школи філософії, зокрема І. Кального, А